

ΣΥΓΧΥΣΗ ΜΕΤΑΞΥ «ΔΗΜΟΣΙΟΥ» ΚΑΙ «ΙΔΙΩΤΙΚΟΥ» ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗΣ

Στέλιος Χιωτάκης, καθηγητής Πανεπιστημίου Αιγαίου,
Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης

1. Εισαγωγικά

Έχει ήδη διαπιστωθεί ότι, ενώ κατά την περίοδο της Μεταπολίτευσης εμπεδώθηκαν οι συνθήκες ομαλής λειτουργίας των πολιτικών θεσμών, ωστόσο δεν προωθήθηκαν ή δεν καθιερώθηκαν αρκετά στην πράξη οι κανόνες του κράτους δικαίου, της ισοπολιτείας και της ευνομίας (Κιτρομηλίδης 1996, 15). Η αρχική πολιτική ευφορία για την ποιοτική αναβάθμιση της δημοκρατίας, την ισονομία και την κοινωνική ισότητα έτεινε να κατευθύνεται στα κανάλια του παρτικουλαρισμού και του μικροκομματισμού. Η ανοιχτή πολιτικοποίηση συχνά διοχετεύτηκε, πολύ πέρα από το μέτρο, στα στενά καλούπια και «παιγνίδια» των κομματικών μηχανισμών (Κυπριανός 1997). Στο πλαίσιο αυτό υπάρχει η τάση να εξανεμίζεται κάθε διάκριση του δημόσιου από το ιδιωτικό. Αντίθετα, όλο και περισσότερο ταυτίζονται ή συγχέονται οι δημόσιες και οι κρατικές υποθέσεις με τις (μικρο)κομματικές και σε τελευταία ανάλυση με τις ιδιωτικές-προσωπικές ή τις συντεχνιακές. Το φαινόμενο αυτό δεν περιορίζεται στις γνωστές πρακτικές των πελατειακών σχέσεων και των ιδιοτελών συναλλαγών με πρόσωπα-φορείς δημόσιων θέσεων. Επεκτείνεται και σε τομείς που δεν ανήκουν άμεσα στο χώρο των οικονομικών και επαγγελματικών συναλλαγών, όπως έδειξε π.χ. η πρόσφατη σύγκρουση για το θέμα των ταυτοτήτων.

Στη σύγκρουση αυτή, το μεγαλύτερο μέρος της εκκλησιαστικής ιεραρχίας, ανάγοντας το χριστιανικό θρήσκειο –που οφείλει να είναι «εκτός του κόσμου» των εξουσιαστικών μηχανισμών και ανταγωνισμών– σε κύριο πυλώνα του έθνους-κράτους, σκόπευε στην πραγματικότητα και παρά το Σύνταγμα (Μανιτάκης 2000) να διεκδικήσει τη θέση τού αριστοί τιμητή των εθνικών-κρατικών υποθέσεων, υπεράνω πολιτικών και πολιτειακών θεσμών. Προς επίτευξη, λοιπόν, του νομοκατεστημένου και συντεχνιακού αυτού σκοπού μετέτρεψε το θρήσκειο, ένα καθαρά ιδιωτικό ζήτημα που αφορά την προσωπική συνείδηση του καθενός, σε υπόθεση του κράτους και της διοίκησης, όπως συνέβαινε ή συμβαίνει σε προδημοκρατικά αυταρχικά ή δικτατορικά καθεστώτα.

Τη σύγκυση αυτή μεταξύ δημόσιων και ιδιωτικών ή/και συντεχνιακών υποθέσεων μπο-

ρούμε να τη δούμε από πολλές σκοπιές ή σύμφωνα με πιθανά σχήματα. Η παρούσα μελέτη αποτελεί προκαταρκτική προσέγγιση για μια πληρέστερη διερεύνηση της σύγχυσης αυτής σε σχέση με τον κοινοτισμό και τα κοινοτιστικά πρότυπα (βλ. και Χιωτάκης 2000-α και 2000-β.)

Από τη σκοπιά αυτή, ένα πρώτο σημείο που θα πρέπει να προσέξουμε συνίσταται στο να μην αποδώσουμε, αποκλειστικά και μονόπλευρα, πολλές από τις πολιτικές εξελίξεις της Μεταπολίτευσης σε ορισμένα μόνο πρόσωπα που χαρακτηρίζονται χαρισματικά, όπως π.χ. στον Ανδρέα Παπανδρέου την πρώτη μεταπολιτευτική εποχή. Μια τέτοια –μάλλον απλουστευτική– ερμηνεία θα μπορούσε να προέλθει, εκτός άλλων, από τη λανθασμένη εκτίμηση της μεθοδολογικής προσέγγισης του Weber για το χάρισμα και τον χαρισματικό ηγέτη. Όπως διαπιστώνει ο Stark, για τον Weber –που ήθελε να βλέπει πίσω από την ανθρώπινη δραστηριοποίηση ένα υποκειμενικό νόημα– πρώτα υπάρχει ο προφήτης ή ο κοινωνικός μεταρρυθμιστής, ενώ το κίνημα είναι δευτερογενές δημιούργημά του. Αντίθετα, σύμφωνα με τον Stark, αυτό που προηγείται είναι μια κοινωνική δυσαρμονία και εκρηκτική κατάσταση, η οποία φέρει μέσα της το σπόρο του κινήματος, ενώ ο χαρισματικός ηγέτης αποτελεί απλώς κάτι το δευτερογενές: «Ο Weber έχει την τάση να βλέπει τον μεγάλο άνδρα ως σπάνιο και μοναδικό: αντίθετα, εμείς τον βλέπουμε ως μια περίπτωση μεταξύ πολλών, που ξεχωρίζει από τους οπαδούς του μόνο από την ιδιαίτερη δραστηριοποίησή του... Το κίνημα, αυτό καθεαυτό, αποτελεί γέννημα μιας αντικειμενικής κατάστασης και όχι μιας υποκειμενικής βούλησης, όπως επιλέγει να σκέφτεται ο Weber... » (Stark 1967, 46).

Ενώ μπορούμε να συμφωνήσουμε με τη βασική αυτή άποψη του Stark ως προς το ρόλο των χαρισματικών προσώπων, ωστόσο δεν βρίσκουμε το συμπέρασμά του για τη σχετική προσέγγιση του Weber εύστοχο. Ο Weber προσεγγίζει το χάρισμα και τον χαρισματικό ηγέτη στο πλαίσιο της θεώρησής του για τους τύπους νομιμοποίησης της χαρισματικής εξουσίας. Σε σχέση με το ερώτημα, «πώς νομιμοποιείται η εξουσία», ο θεωρητικός τύπος της χαρισματικής εξουσίας μπορεί πράγματι, από την πλευρά του, να προσωποποιεί και να νομιμοποιεί τις οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες, ανάγοντάς τες στην υποτιθέμενη «θεία δωρεά» και τα «προσωπικά ταλέντα» που αποδίδονται σε ορισμένα πρόσωπα. Από τη σκοπιά αυτή, η νομιμοποίηση της εξουσίας αποτελεί θέμα πίστης των αρχομένων.

Στη βάση αυτή μπορεί να γίνει κατανοητό ότι οι «ράγες», πάνω στις οποίες κύλησε η δυναμική των ενδιαφερόντων και των συμφερόντων κατά τη Μεταπολίτευση, δεν δημιουργήθηκαν σ' ένα πρωτογενές στάδιο από τους λεγόμενους χαρισματικούς πολιτικούς Κ. Καραμανλή και Α. Παπανδρέου, αλλά μάλλον από τις γενικότερες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες που επικρατούσαν τότε στην Ελλάδα, αλλά και στον ευρύτερο ευρωπαϊκό και διεθνή χώρο και που στην ελληνική ιστορική ιδιομορφία είχαν γνωρίσει μια μοναδική και ανεπανάληπτη σύνθεση.

As αναφέρω μερικά συμπληρωματικά στοιχεία: Είναι αδύνατον να κατανοήσουμε τις γνωστές τριτοκοσμικές συνιστώσες που αποδίδονται σε πολλά από τα αρχικά πολιτικά οράματα και συνθήματα του Α. Παπανδρέου και του ΠΑΣΟΚ (Ελεφάντης 1991, Πανταζό-

πουλος 2001), αν αγνοήσουμε την ευρεία απήχηση που έβρισκαν κατά τη δεκαετία του 1970 οι θεωρίες των «εξωγενών» παραγόντων και της εξάρτησης των χωρών της περιφέρειας από τα μητροπολιτικά κέντρα της Δύσης (Etzioni-Halevy 1999, Menzel 1999) και αντίστροφα, την αρνητική στάση που επικρατούσε, ιδιαίτερα σε ακαδημαϊκούς και φοιτητικούς κύκλους, έναντι των «κοινωνικοοικονομικών δεικτών» και των «εσωγενών» κριτηρίων του αστικού εκμοντερνισμού (εκσυγχρονισμού). Χωρίς τις ιδεολογικές συνιστώσες των θεωριών της εξάρτησης και, ακόμη, χωρίς να λάβουμε υπόψη το κίνημα για πολιτικά και ατομικά δικαιώματα στην Αμερική, τις αντιδράσεις από τον πόλεμο στο Βιετνάμ, τις σχέσεις της Αμερικής με δικτατορικά ή αυταρχικά καθεστώτα, ιδιαίτερα στη Λατινική Αμερική, είναι αδύνατον να κατανοήσουμε σε ένα πρώτο επίπεδο το αντιαυταρχικό φοιτητικό κίνημα και τη μετεξέλιξη μιας ακραίας τάσης του στο γνωστό «αντάρτικο πόλεων» («αριστερή» τρομοκρατία) σε ορισμένες χώρες της Ευρώπης και στην Ελλάδα από τη δεκαετία του 1970 και εξής (Kassimeris 2001). Αν μαζί με τους παραπάνω παράγοντες αγνοήσουμε και τη στάση της αμερικανικής πολιτικής έναντι της δικτατορίας των συνταγματαρχών και του πραξικοπήματος κατά του Μακαρίου, με επακόλουθο την κατάληψη τμήματος της Κύπρου, τότε κινδυνεύουμε να αναγάγουμε τον έντονο αντιαμερικανισμό και την αντιδυτική τάση στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης μόνο στην επίδραση του χαρισματικού Α. Παπανδρέου, προσωποποιώντας έτσι τις πρωτογενείς συνθήκες που ευνοούσαν τις τάσεις αυτές. Γενικά, οι τάσεις της «αμυντικής εσωστρέφειας» και του αντιαμερικανισμού και εθνοκεντρισμού στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης είναι αδύνατον να κατανοηθούν χωρίς το αντίστοιχο πολιτικόιστορικό πλαίσιο και ιδιαίτερα χωρίς να συνυπολογιστεί ο συναισθηματικός παράγοντας, δηλαδή η πικρία και η αγανάκτηση για το ρόλο ή τις παραλείψεις της Αμερικής και του NATO στην εφτάχρονη δικτατορία και την ανοιχτή πληγή του Κυπριακού από το 1974 και εξής.

Παρόμοια, είναι αδύνατον να ερμηνεύσουμε την πρόσφατη κλιμάκωση των τάσεων θρησκευτικής και εθνικιστικής περιχαράκωσης, που εκδηλώθηκε με αφορμή και ... σημαία το θέμα των ταυτοτήτων, αποδίδοντάς την μόνο στη χαρισματική προσωπικότητα του αρχιεπισκόπου και χωρίς να συνυπολογίσουμε άλλους παράγοντες. Οι ισχυρισμοί π.χ. ότι οι ιεροί κανόνες έχουν υπέρτερη ισχύ, «που επιτρέπουν την παράκαμψη ακόμη και ισχυόντων νόμων (!) ή διοικητικών αποφάσεων, διότι βρίσκονται πιο πάνω και από το Σύνταγμα», είχαν προβληθεί για τη λατρευτική χρήση του ιστορικού μνημείου της Ροτόντας στη Θεσσαλονίκη, όπως γράφει ο Μανιτάκης (2000, 46), ήδη στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Για να κατανοήσουμε, λοιπόν, παρόμοιους ισχυρισμούς και αντίστοιχες περιχαράκώσεις είναι απαραίτητο να λάβουμε υπόψη εκτός από την ανασφάλεια, ιδιαίτερα στην περιοχή των Βαλκανίων κατά τα τελευταία χρόνια, περισσότερους παράγοντες, όπως π.χ. την πολιτισμική και εθνικιστική περιχαράκωση που άρχισε να καλλιεργείται, έστω με έναν εκκοσμικευμένο και φαινομενικά «προοδευτικό» τρόπο, στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης και ακόμη τους φόβους για κινδύνους και «απειλές» κατά της πολιτισμικής μας ταυτότητας από την παγκοσμιοποίηση, όπως ζωγραφίζονται από ορισμένους κύκλους με τα πιο μελανά χρώματα.

Ενώ οι πρωτογενείς ιστορικές συνθήκες, που θίχτηκαν εδώ μόνον υπαινιχτικά, είχαν

ένα βασικό ρόλο στο πολιτικό και κοινωνικό γίγνεσθαι της Μεταπολίτευσης, ωστόσο δεν θα αποτελέσουν αντικείμενο του ενδιαφέροντός μας. Θεωρώντας τες ως δεδομένες, θα εξετάσουμε ορισμένες από τις πολιτικές ζυμώσεις και τις παρεξηγήσεις που προκλήθηκαν βασικά από τις συνθήκες αυτές, αφού βέβαια εξυφάνθηκαν και άρχισαν να αναπαράγονται περαιτέρω σύμφωνα με τα στενά συμφέροντα και τις παρτικουλαριστικές επιδράσεις άλλων δευτερογενών φορέων, όπως είναι τα πολιτικά κόμματα και οι πολιτικοί, η Εκκλησία, ορισμένοι διανοούμενοι, τα ΜΜΕ κ.λπ.

2. Εκφάνσεις από την πολιτικοποίηση και κομματικοποίηση της Μεταπολίτευσης

Όπως είδαμε, η έντονη πολιτικοποίηση στην Ελλάδα μετά τη δικτατορία συντελέστηκε στη δεκαετία του 1970, έχοντας εμφανή τα αντιαυταρχικά και αντικαπιταλιστικά μηνύματα και πρότυπα που επικρατούσαν ιδιαίτερα στους ακαδημαϊκούς κύκλους σε όλη την Ευρώπη. Ήταν ευνόητο ότι οι αισιόδοξες αλλά ασαφείς πολιτικές προσδοκίες που υπήρχαν τότε στην Ευρώπη θα έβρισκαν πολλαπλή ανταπόκριση και στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης. Με την πτώση της δικτατορίας και αντίστοιχα με την απελευθέρωση από την πολιτική καταπίεση και τις διάφορες μορφές λογοκρισίας, η πολιτικοποίηση στην Ελλάδα έπαιρνε πολύ ευρύτερες και βαθύτερες ιστορικές διαστάσεις. Στο πλαίσιο αυτό αποκαλυπτόταν ότι και η εφτάχρονη δικτατορία ήταν κυρίως γέννημα-θρέμμα των αυταρχικών πρακτικών και νοοτροπιών του μετεμφυλιακού-ψυχροπολεμικού κράτους. Στη βάση αυτή, η πολιτικοποίηση της Μεταπολίτευσης ήταν πρώτα από όλα μια μορφή απελευθέρωσης από τις μετεμφυλιακές-ψυχροπολεμικές αυθαιρεσίες και μεθόδους και συγχρόνως εμπεριείχε την προσδοκία για ποιοτικά δημοκρατικότερες πολιτικές προοπτικές: Προσδοκία που σε μεγάλο βαθμό αποδείχθηκε μάλλον αυταπάτη. Ας δούμε πώς ο Δ. Δανίκας, στο μυθιστόρημά του *Μελό* (σελ. 45), απεικονίζει με αυτοκριτική διάθεση εκείνα τα χρόνια: Όπως γράφει, το κομμάτι εκείνο της ζωής μας ήταν «μια ψευδαίσθηση που την καταναλώσαμε σε πραγματικότητα. Πετάξαμε από πάνω τις συμβάσεις, χωρίς ποτέ να τις νιώσουμε. Πιστέψαμε πως ήμασταν διαφορετικοί από τους άλλους και στρέψαμε τον προβολέα της προσοχής μας σ' ένα μόνο στόχο: την πολιτική. Αυτό βόλευε, και βόλευε αφόρητα... Αυτό που πιστεύαμε, το προβάλαμε έξω και κάναμε τ' αδύνατα δυνατά να γίνει πραγματικότητα. Έτσι ζούσαμε δύο ζωές... Ήμασταν προορισμένοι να ακολουθήσουμε μια διευθυντική καριέρα, κι εμείς υποδούμασταν το ρόλο του επαναστάτη».

Ήταν ευνόητο ότι η αρχικά ενθουσιώδης πολιτικοποίηση ερμηνευόταν από κάποιους ως εγγύηση για τη σταθερότητα των πολιτικών θεσμών, από άλλους ως ποιοτικά καλύτερη δημοκρατία, ενώ μερικοί προσδοκούσαν μέσα από το πρίσμα αυτό έναν ασαφή σοσιαλιστικό μετασχηματισμό.

Η αρχική αυτή πολιτικοποίηση άρχισε πολύ νωρίς να διοχετεύεται στο πλαίσιο των κομμάτων. Μέσα στις συνθήκες που επικρατούσαν, όσο περισσότερο μετασχηματιζόταν η πολιτικοποίηση και γινόταν απολύτως αφομοιώσιμη από τα κόμματα, τόσο εντονότερα

έχανε τον ανοιχτό προβληματισμό της για τα κοινά με το να κατακλύζεται διαρκώς από παρτικουλαριστικά, λαϊκιστικά και εθνοφυλετικά στοιχεία. Το παλαιότερο διχαστικό σχήμα «εθνικόφρονες» - «προδότες» μετασχηματίστηκε κατά τη Μεταπολίτευση στα πολωτικά στερεότυπα «εμείς» - οι «άλλοι», τα «εθνικά» - τα «ξένα». Τα σχήματα αυτά εμπλουτίστηκαν με την εκλογή του νέου αρχιεπισκόπου με τα στερεότυπα «ομόδοξοι» - «ετερόδοξοι», «έλληνες ορθόδοξοι» - «γραικούλοι» κ.λπ.

Ο κομματισμός έτεινε να υποβαθμίζεται συχνά μάλλον σε «μικροκομματισμό». Οι τάσεις προς μίαν αμυντική εσωστρέφεια και αντίστοιχα προς μίαν εθνικιστική περιχαράκωση ενισχύθηκαν και με τις επιπτώσεις από την κατάληψη μέρους της Κύπρου, με το πραξικόπημα εναντίον του Μακαρίου. Το Κυπριακό πρόβλημα μετατράπηκε σε ανίατο εθνικό τραύμα, που βάθαινε και κακοφόρμιζε σε κάθε ελληνοτουρκική ένταση ή κάθε φορά που παρουσιάζονταν νέα στοιχεία σχετικά με τη μεγάλη αυτή εθνική τραγωδία. Ενώ υπήρχε αρχικά η θέληση για το «καινούργιο», ωστόσο οι κυρίαρχες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες και η μέχρι τότε κοινωνικοποίηση και παιδεία στην Ελλάδα «των Ελλήνων Χριστιανών» αναπαρήγαγαν τα στερεότυπα και τις νοοτροπίες του «παλιού», απαλλαγμένου ίσως μόνο από τις παραδοσιακές συμβατικότητατες. Στον αστερισμό του λαϊκισμού που επικρατούσε, ιδιαίτερα τα πρώτα δέκα χρόνια της Μεταπολίτευσης (Ελεφάντης 1991), τα κόμματα αναγκάζονταν να υιοθετούν, περισσότερο ή λιγότερο, άκριτα και απλουστευτικά τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις που, υποτίθεται, ήθελαν, σύμφωνα με τα λεγόμενά τους, να καταπολεμήσουν. Έτσι ο γνήσιος πολιτικός λόγος έτεινε να παραγκωνίζεται από τους μικροκομματικούς μηχανισμούς προπαγάνδας, που ευνοούσαν τα σχεδόν διαφημιστικά συνθήματα και τις θορυβώδεις κομματικές φιέστες. Το «χάρισμα του καινούργιου», που ήταν εκτός του παλαιοκομματικού, ψυχροπολεμικού και θρησκόληπτου κράτους πριν από τη Μεταπολίτευση, εξαεμιζόταν κάτω από τη διαβρωτική ηγεμονία του «παλιού», όπως αυτό αναπαράγοταν και ανακυκλωνόταν, θα έλεγε κανείς εκμαυλιστικά και αυτάρεσκα, ιδιαίτερα από τους ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους και ορισμένων κύκλων της επίσημης Εκκλησίας. Κάθε αρχική θέληση ή προσδοκία για νέες, μη παλαιοκομματικές πρακτικές έμοιαζε με καινούργιο κρασί που μεταγγίζεται σε παλιά βαρέλια. Έτσι, σημαντικές πολιτικές ανατάσεις από τις παλαιοκομματικές πρακτικές έτειναν τελικά μάλλον να «προσαρμόζονται στους μηχανισμούς της κυρίαρχης καθημερινότητας», σύμφωνα με τον όρο «Veralltäglichiung von Charisma» του Weber: Έτσι, ορισμένες από αυτές έτειναν να μετατρέπονται μάλλον σε «τελετουργίες της καθημερινότητας», όπως δείχνει π.χ. το κύμα των ατέλειωτων καταλήψεων (Βιτσιλάκη-Σορωνιάτη 1994, Γκότοβος 1996). Οι τελευταίες, όσο περισσότερο αποτελούν «πρακτικές ρουτίνας», τόσο πιο πολύ είναι τελείως ξένες με την ηρωική κατάληψη του Πολυτεχνείου, την οποία θέλουν να έχουν ως πρότυπο: Η σχέση που έχουν με το ηρωικό Πολυτεχνείο οι «καταλήψεις-ρουτίνας» περιορίζεται, νομίζω, στη νομιμοποίηση και το χάρισμα που επιδιώκουν να δανείζονται απ' αυτό. Παρόμοια, οι αρχικά γνήσιες πολιτικές και κομματικές κινητοποιήσεις αποδεικνύονται όλο και περισσότερο ως τεχνητές «τελετουργικές συγκεντρώσεις», στις οποίες τα επιχειρήματα αντικαθίστανται με τα στρέμματα που καταλαμβάνει ο χώρος των χειροκροτητών και τον αριθμό λεωφορείων που επιστρατεύονται για τη μεταφορά τους.

Στα πλαίσια αυτά δεν είναι παράδοξο που αποδυναμώνεται ο πολιτικός λόγος: «βαρύνει λιγότερο η νοηματική του συνάφεια και περισσότερο το πλαίσιο εκφοράς του. Η ατμόσφαιρα που δημιουργείται καθιστά το λόγο επιτελεστικό παρά τις αντιφάσεις του. Η κατάσταση μπορεί να προσομοιαστεί με αυτό που ο Σ. Μοσκοβισί (S. Moscovisi) όρισε ως «αδιαφορία στην αντίφαση». Έγκεται στην αποδοχή και στο συνδυασμό πλήθους ιδεών αταίριαστων μεταξύ τους, όπως οι σωβινιστικές και οι σοσιαλιστικές ιδέες, οι ιδέες αδελφοσύνης και μίσους, χωρίς να παρενοχλείται η εκφορά τους από τον άλογο ή αντιφατικό χαρακτήρα τους» (Κυπριανός 1997, 102).

Την περίοδο εκείνη, με ανεπούλωτες τις πληγές της εφτάχρονης καταπίεσης και νωπά στις μνήμες τα ξερονήσια και το μετεμφυλιακό αυταρχικό κράτος, άρχισαν από τους προπαγανδιστικούς μηχανισμούς των κομμάτων να σφυρηλατούνται και να εγχαράσσονται προσδοκίες που συχνά έπαιρναν τη μορφή μιας άκαμπτης «ηθικής του φρονήματος» και μιας δογματικής-κομματικής ιδεοληψίας, χωρίς επιδεκτικότητα σε βαθύτερη σκέψη και αντίλογο. Έτσι, χωρίς αρκετή αντιπαράθεση με την πραγματικότητα, άρχισε να δημιουργείται μια πολιτική ευφορία και ένα κλίμα ευχάριστης, σχεδόν ενθουσιώδους ψευδαίσθησης, που κράτησε μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980. Ιδιαίτερα κατά την περίοδο αυτή σημειώνεται μια κλιμάκωση της «ηθικής του φρονήματος». Ας δούμε πώς προσπαθεί ο Weber –φωτογραφίζοντας μάλλον τη ρωσική επανάσταση του 1917– να ανιχνεύσει με απομυθοποιημένο και ιδεοτυπικό τρόπο τις προσδοκίες που δημιουργούνται, όταν τα πολιτικά αιτήματα παίρνουν μια καθαρά υλιστική και ουσιαστική μορφή, με εξοβελισμό κάθε τυπικότητας και συμβατικότητας :

«Όποιος θέλει να ιδρύσει μian απόλυτη δικαιοσύνη στη γη δυναμικά, έχει ανάγκη από οπαδούς, από μια ανθρώπινη “μηχανή”. Πρέπει να υποσχεθεί τα αναγκαία εσωτερικά και εξωτερικά βραβεία –ουράνιες και εγκόσμιες ανταμοιβές– σ’ αυτήν τη “μηχανή”, γιατί αλλιώς η “μηχανή” δεν θα λειτουργήσει. Με τις συνθήκες του σύγχρονου ταξικού αγώνα, οι εσωτερικές αμοιβές συνίστανται στην ικανοποίηση του μίσους και της μανίας για εκδίκηση. Προπαντός το αίσθημα του μίσους και η ανάγκη για ψευτοηθική αυτοδικαίωση. Οι αντίπαλοι πρέπει να συκοφαντηθούν και να κατηγορηθούν ως αιρετικοί. Οι εξωτερικές αμοιβές είναι: περιπέτεια, νίκη, εξουσία, λεία και ρουσφέπια. Ο αρχηγός και η επιτυχία του εξαρτάται εντελώς από την λειτουργία της “μηχανής” του... από το εάν μπορούν διαρκώς να παρέχονται ανταμοιβές στους οπαδούς, δηλ. στην κόκκινη φρουρά, στους κατασκόπους, στους δημαγωγούς, που τους έχει ανάγκη» (Weber 1987, 163).

Χρησιμοποιώντας ως ευρετικό εργαλείο την αναφορά αυτή του Weber, μπορούμε, νομίζω, να κατανοήσουμε καλύτερα την πολιτική και κομματική ρητορική της Μεταπολίτευσης: Στις νέες συνθήκες κομματικοποίησης άρχισε να δίνεται έμφαση κυρίως στο υλιστικό ή το ουσιαστικό περιεχόμενο των πολιτικών προτάσεων, με υποτίμηση των κανόνων του πολιτικού παιγνιδιού και χωρίς ουσιαστική αναφορά στη «νομιμοποίηση μέσω της τυπικά σωστής διαδικασίας» (Luhman 1995, Lübbe, W. 1991). Οι τυπικές διαδικασίες έτειναν να παρουσιάζονται συχνά ως δεσμευτικά αλλά μάλλον ξεπερασμένα «αστικά κατάλοιπα», που θα μπορούσαν κάπως να παρακάμπτονται ή να αγνοούνται. Αν το ουσιαστικό περιεχόμενο των πολιτικών προτάσεων παρουσιαζόταν απλώς ως το πλαίσιο αρχών και υ-

ποδομών που είναι απαραίτητο για να αγωνιστεί καθένας προσωπικά στα πλαίσια της ισονομίας και του κράτους δικαίου, δεν θα υπήρχε πρόβλημα. Συχνά όμως ο κομματικός λόγος δεν περιοριζόταν σ' αυτό: Τείνοντας να συγχέει το «πρέπει» με το «είναι», τη ρητορική με την πραγματικότητα, παρουσίαζε συχνά την πολιτική και το κράτος ως το θαυματουργό και παντοδύναμο «τζίνι», το οποίο, με τη νίκη του «σωστού» κόμματος, περιέρχεται στην ιδιοκτησία ενός εκάστου για να τον εξυπηρετεί σε ό,τι επιθυμεί!

Ας αναφέρω ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα: Το Μάρτιο του 1988, οι οπαδοί της ΠΑΕ ΑΕΛ, μεταξύ άλλων, απέκλεισαν με οδοφράγματα για ένα εικοσιτετράωρο την εθνική οδό, εφαρμόζοντας θα έλεγε κανείς μια «επαναστατικοφανή» πρακτική λαϊκής κινητοποίησης για να εκβιάσουν την πολιτεία κατά της απόφασης του αθλητικού δικαστή να στερήσει 4 βαθμούς από την ομάδα τους, επειδή βρέθηκε ένας παίχτης ντοπαρισμένος (σύμφωνα με τον Λ. Παπαδόπουλο –ΤΑ ΝΕΑ, 23 Μαρτίου–, παρόμοιο γεγονός είχε προηγηθεί δυο φορές με ποδοσφαιριστή του ΟΦΗ χωρίς τιμωρία!). Είναι αποκαλυπτικό το γεγονός ότι το σύνθημα των διαμαρτυρούμενων φιλάθλων στη Λάρισα ήταν το «θα γίνει νέο Κιλελέρ», γεγονός που συνοψίζει πολύ εκφραστικά τη σύγχυση και την ανορθόδοξη χρήση της ίδιας της ιστορίας (βλ. εφημερίδες, 17, 18, 21, 22, 23 Μαρτίου 1988). Μπροστά στην πίεση αυτή, ο τότε υφυπουργός Αθλητισμού, ανατρέποντας τη δικαστική απόφαση και μη διστάζοντας να προχωρήσει σε αλλαγή του σχετικού νόμου, με αναθεώρηση των ειδικών δατάξεων, έδωσε τις απαραίτητες μονάδες στην αθλητική ομάδα, η οποία πήρε το πρωτάθλημα! Στην εφημ. *Καθημερινή* (22 Μαρτ. 1988) αναφέρονται και άλλες περιπτώσεις «εν τάχει αναθεώρησης νομικών διατάξεων» κάτω από την πίεση αιτημάτων από άλλες οργανωμένες ομάδες, ενώ διατυπώνεται το ερώτημα αν έχουμε κράτος δικαίου...

Τα παραπάνω παραδείγματα είναι, νομίζω, ενδεικτικά του τρόπου με τον οποίο η πολιτική έτεινε να μετατρέπεται όλο και περισσότερο σε ιδιωτική υπόθεση, σε όχημα για συμμετοχή στις θέσεις και τα «λάφυρα του κράτους» ή για να προωθήσει κανείς τις επιθυμίες του, τα ένστικτά του, ακόμη και τα παράνομα αιτήματά του... χωρίς να λαμβάνεται υπόψη ότι ο δρόμος αυτός οδηγεί τελικά σε σύγκρουση όλων εναντίον όλων. Μέσα από τους ρητορικούς και μεγαλεπήβολους στόχους για την «ιδανική κοινωνία» και τη λαϊκή κυριαρχία, οι τυπικές δημοκρατικές διαδικασίες είτε αποσιωπούνται ή τείνουν να παρουσιάζονται χωρίς ιδιαίτερη αξία και επίκαιρη ισχύ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της νοοτροπίας αποτελούν οι φοιτητικές εκλογές, όπου μετά τη Μεταπολίτευση δεν υπάρχουν ή δεν αναγνωρίζονται από όλες τις παρατάξεις στην ΕΦΕΕ ενιαίες και έγκυρες διαδικασίες για τη μέτρηση των αποτελεσμάτων και την εκλογή προέδρου.

Πολιτικές αντιπαραθέσεις και συζητήσεις που γίνονταν, ιδιαίτερα μεταξύ εξωκοινοβουλευτικών ομαδοποιήσεων (Kassimeris 2001), χωρίς αντικειμενικές δυνατότητες έκφρασης, έτειναν να μετατρέπονται σε διάλογο μεταξύ κωφών, παίρνοντας συχνά μορφές θεατρικής σύγκρουσης που επεδίωκαν να μοιάζουν με την προαιώνια πάλη μεταξύ «φωτός και σκότους». Στο κλίμα που επικρατούσε έτεινε να λησμονείται η καταλυτική σημασία των μέσων που χρησιμοποιεί κανείς για την επίτευξη των δημοκρατικών στόχων ή με άλλα λόγια: ότι αυτό που έχει την καταλυτική και καίρια σημασία για την «Ιθάκη» ή για τους στόχους της πολιτικής είναι ο συγκεκριμένος δρόμος και οι διαδικασίες που ακολουθούμε

(Χιωτάκης 2000-γ). Οι ρητορικά υψηλοί πολιτικοί στόχοι, που κάθε παράταξη ήθελε να μονοπωλεί αποκλειστικά, δικαιολογούν, νομιμοποιούν και μέχρι ένα βαθμό εξωραΐζουν ακόμη και αθέμιτα μέσα. Τίθεται, λοιπόν, το ερώτημα: Μήπως αυτή η «ηθική του φρονήματος», όπως έτεινε να γίνεται άκαμπτη και δογματική, θα οδηγούσε σχεδόν αναπόφευκτα σε αδιέξοδο και απογοήτευση και κατά συνέπεια σε πολιτική αδιαφορία και κυνισμό;

Ας δούμε, συμπληρωματικά, μian άλλη εκδήλωση αυτής της «ηθικής του φρονήματος». Σήμερα είναι αδιαμφισβήτητο ότι τα Κοινωνικά Εκπαιδευτικά Προγράμματα COMMET και ERASMUS για τη διασύνδεση των πανεπιστημίων με επιχειρήσεις και τις ανταλλαγές φοιτητών και καθηγητών ανάμεσα σε ευρωπαϊκά πανεπιστήμια προσφέρουν μεγάλες ευκαιρίες για διδασκομένους και διδάσκοντες. Όμως τα προγράμματα αυτά που είχαν εγκριθεί στις 24-7-86 το πρώτο και στις 15-6-87 το δεύτερο, καταπολεμήθηκαν και δαιμονοποιήθηκαν την περίοδο εκείνη από μια μεγάλη μερίδα ελλήνων φοιτητών με το «επιχείρημα» ότι προετοιμάζουν την προσαρμογή τους στην ΕΟΚ των μονοπωλίων και τις ανάγκες του κεφαλαίου! Λες και οι διακοινοτικές ανταλλαγές μεταξύ φοιτητών και διδασκόντων υποβαθμίζουν τις σπουδές... Γιατί, άραγε, πειράζει, ρωτούσε σε άρθρο του ο Μ. Παπαγιαννάκης, «να πάνε έξω για ένα διάστημα κάποιοι φοιτητές, όταν δεκάδες χιλιάδες είναι ήδη έξω για σπουδές;... Η σύνδεση των πανεπιστημίων με την κοινωνία, την παραγωγή και τις αντιφάσεις τους, που επικαλούνται τόσο πολλοί στα λόγια, πώς άραγε θα γίνει αν όχι μέσω επαφής με τις επιχειρήσεις; Και γιατί σε μια τέτοια επαφή ο φοιτητής ή ο διδάσκων «χάνει την ψυχή του», την επαναστατική ή όπως αλλιώς θέλετε να τη χαρακτηρίσετε, και δεν τη χάνει όταν πιάνει δουλειά ... μετά το πτυχίο του στις ίδιες αυτές επιχειρήσεις χωρίς να έχει ιδέα τί γίνεται εκεί μέσα;» (Μ. Παπαγιαννάκης: «Το Erasmus στην πυρά» (Φάκελος), *Το Βήμα*, 13 Μαρτίου 1988). Η άκαμπτη κομματική ιδεολογία και η ηθική του φρονήματος οδηγούσαν πολλούς φοιτητές να στρέφονται εναντίον των συμφερόντων, των δικών τους, αλλά και της ελληνικής εκπαίδευσης γενικότερα.

Ενώ η ιδιόμορφη πολιτικοποίηση και κομματικοποίηση στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης άρχισε να συρρικνώνεται, κυρίως από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, ωστόσο ο λαϊκισμός και τα σύνδρομα της αμυντικής εσωστρέφειας με τις αντίστοιχες εθνοφυλετικές περιχαρκαώσεις συνέχισαν να ανατροφοδοτούνται και να επεκτείνονται με τον ένα ή άλλο τρόπο στο μέλλον, επηρεάζοντας την πολιτική ζωή και τη λειτουργία των θεσμών: Γι' αυτό και δεν μπορούν να αντιμετωπίζονται ως μια ιστορία που πέρασε και δεν μας αφορά πλέον.

Ενώ είχαν πολιτικοποιηθεί, δηλαδή κομματικοποιηθεί, τα πάντα, είχαν παραμεληθεί οι διαδικασίες και οι θεσμικές και τυπικές διαδικασίες οργάνωσης. Έτσι, αυτό που έμεινε τελικά από την αρχική πολιτικοποίηση της Μεταπολίτευσης, μόλις εξανεμίστηκε ο αρχικός πολιτικός ενθουσιασμός, περιορίζεται μάλλον σε κάποιες «τελετουργίες της καθημερινότητας» με στερεότυπες συμβολικές υποκρούσεις που θυμίζουν μάλλον εκκοσμηκευμένο πανηγύρι, χωρίς όμως να εξισορροπούνται πάντοτε ή αρκετά από τα απαραίτητα οργανωτικά πολιτικά σχήματα της διαφάνειας και των τυπικών δημοκρατικών διαδικασιών.

Στα πλαίσια αυτά μπορούμε να δούμε ότι στη Μεταπολίτευση μπορεί να σταθεροποιήθηκαν οι πολιτικοί θεσμοί, πράγμα που δεν πρέπει καθόλου να υποτιμούμε, όμως απέτυχαν ή παραμένουν μετέωρα και desiderata πολλά άλλα: Όπως επιβεβαιώθηκε πρόσφατα και με τη «σύγκρουση για το θέμα των ταυτοτήτων», δεν έγινε η διάκριση μεταξύ του δημόσιου και του ιδιωτικού, δεν κατοχυρώθηκε η ευνομία μέσα στα πλαίσια του κράτους δικαίου με οικουμενικούς κανόνες του οικονομικού και πολιτικού παιγνιδιού, που, όντας ανεξάρτητοι από το ιδιωτικό πιστεύω και το θρήσκευμα, αναφέρονται στο συγκεκριμένο έργο και τη συμβολή ενός εκάστου. Εξεγειρόμαστε σήμερα δικαίως για τις διχαστικές πρακτικές και τον πολωτικό λόγο του αρχιεπισκόπου και ενός μέρους της εκκλησιαστικής ιεραρχίας. Ωστόσο, αν δούμε τα πράγματα βαθύτερα, διαπιστώνουμε ότι οι ιεράρχες δεν είναι τόσο μόνοι και αυθεντικοί στην Ξενοφοβία ή τη μισαλλοδοξία τους, όπως επίσης στη τάση να βλέπουν ρευστούς του νόμους; Η ευκολία στην αλλαγή των νόμων και τα ξενοφοβικά ή πολωτικά σύνδρομα δεν ήσαν, όπως είδαμε, καθόλου Ξένα στις πολιτικές νοοτροπίες και τις πολιτικές πρακτικές της Μεταπολίτευσης.

Κάτι παρήγορο: Ωστόσο, στο θέμα των ταυτοτήτων η Πολιτεία, προς τιμήν της, δεν υποχώρησε σε ψηφοθηρική αναδίπλωση. Να ελπίσουμε ότι το γεγονός αυτό σηματοδοτεί μια ωριμότερη και υπευθυνότερη φάση της πολιτικής μας ζωής προς την κατεύθυνση του κράτους δικαίου και της ισοπολιτείας;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Allison, G.T./Νικολαΐδη, Κ. (1997), *Το Ελληνικό Παράδοξο: Υπόσχεση και Επίδοση*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.
- Βιτσιλάκη-Σορωνιάτη, Χρ. (1993), «Οι Μαθητικές Καταλήψεις του 1990: Διαστάσεις Κοινωνικοποίησης και Απόκλισης», *Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, Τεύχος 11, 125-166
- Γκότοβος, Α. (1996), *Καταλήψεις: Ανορθόδοξες Μορφές Μαθητικής Διαμαρτυρίας*, Gutenberg, Αθήνα.
- Cerutti, F./Ragionieri, R. (ed.) (2001). *Identities and Conflicts: The Mediterranean*. Palgrave Publishers Ltd, New York. εκδ. Νήσος, Αθήνα.
- Δανίκας, Δ. (1994), *Μελό: Μελο-δραματικό θρίλερ*, Κέδρος, Αθήνα.
- Ελεφάντης, Α. (1991), *Στον Αστερισμό του Λαϊκισμού*, εκδ. Ο Πολίτης, Αθήνα.
- Etzioni-Halevy, E. (1999), «Η εμφάνιση της νεωτερικής κοινωνίας στη σύγχρονη κοινωνιολογία Β'», στο: *Κύρτσος, Α.Α. 1999*, σσ. 73-109.
- Kassimeris, G. (2001), *Europe's Last Red Terrorist: The Revolutionary Organisation 17 November*, Hurst & Company, London.
- Κιτρομηλίδης, Π. (1996), «Δημοκρατία και Πολιτική Επιστήμη», στο: *Λυριτζής κ.ά. 1996*.
- Κυπριανός, Π. (1997), *Δημόσιο Ενδιαφέρον και Κοινωνική Αξία της Πολιτικής*, Πλέθρον, Αθήνα.
- Κύρτσος, Α.Α. (εισαγωγή, επιμέλεια 1999), *Κοινωνιολογική Θεωρία της Ανάπτυξης*, Νήσος, Αθήνα.
- Lübbe, W. (1991), *Legitimität kraft Legalität*, Mohr, Tübingen.

- Luhmann, N. (1995), *Νομιμοποίηση μέσω διαδικασίας*, εκδ. Κριτική, Αθήνα.
- Λυριτζής, Χρ./Νικολακόπουλος, Ηλ./Σωτηρόπουλος, Δ. (επιμέλ. 1996), *Κοινωνία και Πολιτική: Όψεις της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας 1974-1994*, Θεμέλιο, Αθήνα.
- Μανιτάκης, Α. (2000), *Οι σχέσεις της Εκκλησίας με το Κράτος- Έθνος: Στη σκιά των Ταυτοτήτων*, Νεφέλη, Αθήνα.
- Menzel, U. (1999), «Το τέλος του Τρίτου Κόσμου και η αποτυχία της μεγάλης θεωρίας...», στο: *Κύρτσης, Α.Α. 1999*, σσ. 347-389.
- Stark, W. (1967), *The Sociology of Religion. A Study of Christendom*, London, Vol. 2.
- Χιωτάκης, Στ. (2000-α), «Εκφάνσεις από τη "νεοορθόδοξη" αναπαραγωγή της "κοινότητας"»... στο: *Δομές και Σχέσεις Εξουσίας στη σημερινή Ελλάδα (2000)*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα, 301-326.
- Χιωτάκης, Στ. (2000-β), «"Προσωποπαγής Κοινότητα" και "Πολιτική Κοινωνία" στον Αριστοτέλη και τον Τοεππίες», στο: Κούτρας, Δ. (2000), *Η κατ' Αριστοτέλη Πολιτική Ισότητα και Δικαιοσύνη και τα προβλήματα της σύγχρονης Κοινωνίας*, Εταιρεία Αριστοτελικών Μελετών «ΤΟ ΛΥΚΕΙΟΝ», Αθήνα, 475-496.
- Χιωτάκης, Στ. (2000-γ.), «Η "Ιθάκη" της Πολιτικής», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 9 Απριλίου.
- Ψυχοπαίδης, Κ. (1999), *Κανόνες και αντινομίες στην πολιτική*, εκδ. Πόλις, Αθήνα.
- Weber, M. (1987), *Η Πολιτική ως Επάγγελμα*, εισαγωγή, μετάφραση Μ. Κυπραίου, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.